

KRZYSZTOF ŚLUSAREK

<https://orcid.org/0000-0002-2387-649X>

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego

CZY U SCHYŁKU XVIII WIEKU MIASTA LEŻĄCE W NAJDALEJ NA WSCHÓD WYSUNIĘTEJ CZĘŚCI GALICJI* RZECZYWIŚCIE BYŁY MIASTAMI?

Abstrakt: Ostatnie ćwierćwiecze XVIII w. to w dziejach Galicji czas intensywnych reform ustrojowych. Najważniejsze z nich dotyczyły m.in. prawnego położenia ludności chłopskiej, szlachty i duchowieństwa, organizacji aparatu administracyjnego i skarbowego, a przede wszystkim systemu poboru podatków. Reformy te zapoczątkowały proces głębszych zmian, które objęły wiele dziedzin życia społecznego, politycznego i gospodarczego. Wpłynęły one także na miasta, co po kilkadziesiąt lat doprowadziło do ograniczenia liczby miejscowości oficjalnie uznawanych za miasta lub miasteczka.

Słowa kluczowe: Galicja, miasta, mieszczanństwo, gospodarka miejska, agraryzacja miast.

Abstract: The last quarter of the eighteenth century was a time of substantial reforms of the political system in Galicia. The most important of these concerned, among other matters, the legal position of the peasantry, nobility and clergy, the organisation of the administrative and fiscal apparatus, and, above all, the tax collection system. These reforms initiated a process of more profound changes that covered many areas of social, political, and economic life. They also impacted towns which, after several decades, reduced the number of settlements officially recognised as cities or towns.

Keywords: Galicia, towns, burghers, urban economy, urban agrarianisation.

* Pod tym pojęciem należy rozumieć część Galicji obejmującą pięć cyrkułów: brzeżański, stanisławowski, tarnopolski, zaleszczycki i złoczowski. W latach 1782–1789 stolicą tego ostatniego cyrkułu było miasto Brody, później Złoczów; w źródłach — zależnie od czasu — używano nazwy cyrkuł brodzki lub złoczowski. Dla uproszczenia w niniejszym tekście używana jest nazwa cyrkuł złoczowski.

W opublikowanym w 1932 r. artykule Jan Karpińiec napisał, że według różnych źródeł pod koniec XVIII stulecia liczba miast i miasteczek¹ na terenie zaboru austriackiego wynosiła od 310 do 333². Podobne dane, często przytaczane za ustaleniami Karpińca, podają także współcześni autorzy, którzy zwykle dodają, że liczebność i rozmieszczenie ośrodków miejskich w Galicji tak naprawdę odzwierciedlają sieć ukształtowaną w czasach I Rzeczypospolitej³. Wielu badaczy powieła również powstałe w końcu XVIII i w pierwszej połowie XIX w. opinie i oceny, według których galicyjskie miasta w sposób znaczący różniły się od podobnych ośrodków w Austrii czy innych krajach zachodniej Europy⁴. Spostrzeżenia te częściowo potwierdził Łukasz Jewuła, który ustalił, że w kwestii uprzemysłowienia miasta w zaborze austriackim pozostawały daleko w tyle za ośrodkami europejskimi. Zauważył również, że między galicyjskimi ośrodkami miejskimi istniały spore dysproporcje, jeśli chodzi o stopień agraryzacji oraz rozwój handlu i rzemiosła⁵.

¹ Administracja austriacka doby józefińskiej pod pojęciem miasta rozumiała osadę, która udokumentowała fakt posiadania przywilejów miejskich (z prawem do samorządu), a pod pojęciem miasteczka — miejscowość, która przedstawiła jedynie przywileje na odbywanie jarmarków (zob.: Ł. Jewuła, *Galicyjskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772–1848*, Kraków 2013, s. 10; J. Karpińiec, *Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*, RDSG, 2, 1932–1933, s. 2–4). Rozróżnienie to miało odzwierciedlenie w praktyce administracyjnej, gdyż w niemieckojęzycznych dokumentach miasta określano jako *Stadt*, a miasteczka jako *Markt* lub *Marktflecken* (osada targowa). W aktach sporządzonych w języku polskim konsekwentnie stosowano nazwy miasto i miasteczko, w języku zaś łacińskim — *civitas* i *oppidum*. Reasumując, pod pojęciem miasto (*Stadt, civitas*) należy rozumieć znaczniejszy ośrodek o udokumentowanych prawach miejskich, pod pojęciem miasteczko (*Markt, Marktflecken, oppidum*) — mniejszą osadę z przywilejami na jarmarki.

² J. Karpińiec, op. cit., s. 6–20.

³ S. Grodziski, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*, Wrocław 1971, s. 50–52; Ł. Jewuła, op. cit., s. 13, 121.

⁴ Różnice te dotyczyły głównie zabudowy oraz składu społeczno-zawodowego mieszkańców. Więcej na ten temat zob.: W. Tokarz, *Galicya w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909, s. 343–343; M. Baczkowski, *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 6: *Wpływ armii austriackiej na miasto Galicji*, Kraków–Lwów 2020, s. 25–29.

⁵ Ł. Jewuła, op. cit., s. 68, 78. W ostatnich latach zainteresowanie dziejami miast w Galicji wzrosło, ale przeważają monografie poszczególnych ośrodków miejskich lub studia z zakresu urbanistyki. Z najważniejszych prac należy wymienić: P. Adelsgruber, L. Cohen, B. Kuzmany, *Getrennt und doch verbunden. Grenzstädte zwischen Österreich und Russland 1772–1918*, Wien–Köln–Weimar 2011; B. Kuzmany, *Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert*, Wien–Köln–Weimar 2011; K. Meus, *Wadowice 1772–1914. Studium przypadku miasta galicyjskiego*, Kraków 2013; K. Ruszała, *Spółczesność miasteczka galicyjskiego w pierwszych latach rządów austriackich w świetle pierwszego katastru gruntowego*,

Sygnalizowane przez Jewułę dysproporcje w rozwoju miast zostały potwierdzone w toku szczegółowych badań dotyczących cyrkułów brzeżańskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego, zaleszczyckiego i złoczowskiego, prowadzonych w ramach międzynarodowego projektu badawczego pt. „Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym”⁶. Mało tego, wyniki tych badań upoważniają do sformułowania tezy, że jedynie połowa badanych miejscowości posiadała miejskie atrybuty, pozostałe zaś bardziej przypominały wsie.

Podstawę tych studiów stanowiły występujące w skali masowej, wzajemnie uzupełniające się źródła, tj. józefiński kataster gruntowy z lat 1785–1788⁷

tzw. metryki józefińskiej na przykładzie Jasła, w: *Spółczesność i gospodarka Galicji w latach 1772–1867. Źródła i perspektywy badań. Zbiór studiów*, red. T. Kargol, K. Ślusarek, Kraków 2014, s. 129–144; *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku. Zbiór studiów*, red. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Kraków–Lwów 2018; *Атлас українських історичних міст*, t. 1–4, Львів 2014–2020; М. Долинська, *Історична топографія Львова XIV–XIX ст.*, Львів 2006; У. Іваночко, *Вплив соціально-функціональних процесів на розвиток урбанізації в Галичині кінця XVIII — початку XX ст.*, w: *Історична топографія та соціотопографія України*, red. Я. Дашкевич, П. Сохань [et al.], Львів 2006, s. 258–298; В. Лаба, *Історія міста Перемішляни від найдавніших часів до 1939 року*, Львів 2001; Г. Петришин, „Карта Ф. фон Міра” (1779–1782 рр.). *Як джерело до містознавства Галичини*, Львів 2006; М. Капраль, Б. Смерека, А. Фелонюк, *Міста на магдебурзькому праві українських земель у XIII–XIX ст.*, т. 1: *Руське та Белзьке воеводства*, Львів 2019.

⁶ Badania finansowane były przez Narodowe Centrum Nauki w ramach programu Harmonia 8. W skład zespołu badawczego wchodził historycy i archiwiści z Polski i Ukrainy: Michał Baczkowski, Wołodimir Dolinowski (Volodimir Dolinovs’kij), Łukasz Jewuła, Tomasz Kargol, Rostyslav Melnyk (Rostislav Mel’nik), Bogdana Petryszak (Bogdana Petriśak), Ivanna Stadnyk (Ivanna Stadnik), Krzysztof Ślusarek (kierownik projektu) i Grzegorz Zamoyski. W trakcie realizacji projektu opublikowano kilkadziesiąt artykułów i monografii poświęconych dziejom miast z badanego obszaru, w tym m.in.: *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, red. K. Ślusarek, t. 1–48, Kraków 2018–2020 (dostępne on line na stronie internetowej projektu: www.miasta-galicji.pl [dostęp: 15 XII 2021]); *At the Meeting Point of Cultures and Nations. Galician Towns and Small Towns in the Josephinian Cadastral Survey. A Collection of Studies*, red. B. Petryszak, T. Kargol, K. Ślusarek, Kraków–Lviv 2020; *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 1–7, Kraków–Lwów 2020.

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, dalej: СРАНУЛ), ф. 19 (Метрыка јозефіńska) оп. 6, справы (dalej: spr.) 1, 9, 25, 41, 56, 66, 86, 107, 113, 124, 137, 149, 155, 167, 187, 196, 212, 216, 221, 252, 260, 267, 279, 286; оп. 9, spr. 12, 23, 40, 57, 66, 75, 83, 101, 110, 147, 158, 168, 190, 219, 235, 243, 263, 265, 266, 275, 305, 311, 316, 339, 354; оп. 10, spr. 15, 25, 40, 65, 69, 82, 87, 97, 124, 137, 141, 170, 181, 188, 194, 202, 213, 232, 244, 248, 256, 262, 271, 279, 283, 286; оп. 17, spr. 1, 35, 105, 140, 154, 175, 180, 195, 204, 209, 216, 235, 240, 242, 245; оп. 18, spr. 3, 14, 29, 36, 40, 63, 71, 84, 107, 112, 114, 143, 149, 172, 180, 190, 195, 200, 216, 229, 234, 242, 252, 267, 278, 300.

oraz tzw. opisaniasa urbarialne z 1789 r.⁸ Oprócz tego wykorzystano wiele innych dokumentów, m.in. inwentarze ekonomiczne oraz akta dotyczące potwierdzenia praw miejskich⁹. Źródła te pozwoliły na w miarę wszechstronne zbadanie struktury agrarnej i gospodarczej miast oraz położenia społeczno-prawnego mieszkańców.

Badaniami objęto 116 miejscowości, spośród których 96 było własnością szlachecką, 16 państwową (kameralną), a 4 kościelną¹⁰. Były to następujące ośrodki: z cyrkułu brzeżańskiego — Bołszowce, Bóbrka, Brzeżany, Brzozdowce, Bursztyn, Chodorów, Dunajów, Firlejów, Kąkolniki, Knihyńnicze, Kozłów, Kozowa, Mikołajów, Narajów, Podgrodzie, Podhajce, Podkamień, Przemyślany, Rohatyn, Rozdół, Stratyn, Strzeliska Nowe, Świrz, Wybranówka i Zawałów; z cyrkułu stanisławowskiego — Barysz, Bohorodzany, Chocimierz, Delatyn, Jabłonów, Jezupol, Kamionka Wielka, Kołomyja, Kosów, Kutry, Łysiec, Manasterzyska, Mariampol, Nadwórna, Niżniów, Obertyn, Otynia, Peczeniżyn, Pistryń, Sołotwina, Stanisławów, Tłumacz, Tyśmienica i Uście Zielone; z cyrkułu tarnopolskiego: Budzanów, Chorostków, Grzymałów, Husiatyn, Janów, Kopyczyńce, Mikulińce, Skalać, Strusów, Suchostaw, Tarnopol, Tarnoruda, Touste, Trembowla i Zbaraż; z cyrkułu zaleszczyckiego — Borszczów, Buczacz, Czernelica, Czortków, Dźwinogród, Gródek, Gwoździec, Horodenka, Jagielnica Nowa, Jazłowiec, Jezierzany, Korolówka, Krzywce, Kudryńce, Kułaczkowce, Mielnica, Probużna, Skalać, Śniatyn, Tłuste, Ułaskowce, Uście Biskupie, Uściczko, Zabłotów, Zaleszczyki i Żłoty Potok; z cyrkułu złoczowskiego — Biały

⁸ СРАНУЛ, f. 146 (Namiestnictwo Galicyjskie), op. 18, spr. 12, 14, 27, 28, 54, 81, 114, 130, 134, 135, 140, 173, 174, 194, 204, 210, 223, 225, 246, 259, 260, 274, 275, 278, 305, 1182, 1196, 1214, 1215, 1224, 1240, 1242, 1243, 1248, 1262, 1276, 1279, 1298, 1328, 1336, 1378, 1389, 1396, 1397, 1406, 1409, 1424, 1425, 1428, 1434, 1438, 1460, 1464, 1471, 1487, 1490, 1496, 1498, 1499, 1509, 1523, 1528, 1536, 1578, 1585, 1602, 1622, 1627, 1652, 1664, 1680, 3490, 3499, 3530, 3537, 3562, 3581, 3582, 3585, 3595, 3607, 3609, 3614, 3624, 3628, 3629, 3644, 3647, 3696, 3702, 3706, 3712, 3727, 4333, 4356, 4399, 4406, 4445, 4494, 4500, 4514, 4531.

⁹ СРАНУЛ, f. 134 (Kolekcja dokumentów dotyczących majątków szlacheckich z terytorium ruskiego, wołyńskiego, podolskiego i innych województw), op. 2, spr. 497, 503, 850; f. 146, op. 78, spr. 335; f. 146, op. 80, spr. 200, 201, 210–212, 225 i 231; f. 146, op. 88, spr. 184–189, 200, 232, 269, 270, 272, 286, 314, 316, 331, 333, 352, 353, 363, 366, 387, 495, 407, 508, 517, 542, 553 i 570; f. 181 (Lanckorońscy), op. 2, spr. 951; Львівська національна наукова бібліотека України імені В.Стефаніка (Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka we Lwowie), f. 141 (Zbiór Aleksandra Czołowskiego), op. 1, spr. 2128.

¹⁰ Więcej na temat struktury własnościowej miast: Р. Мельник, *Правове становище мешканців міст і містечок Галичини наприкінці 18 ст. у світлі Йосифінської метрики та урбаріальних описів (на прикладі окремих населених пунктів)*, w: *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 1: *Władza i społeczeństwo. Zbiór studiów*, red. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Kraków–Lwów 2020, s. 47–48.

Kamień, Brody, Busk, Chołojów, Dobrotwór, Gliniany, Gołogóry, Jezierna, Kamionka Strumiłowa, Kutkorz, Leszniów, Markopol, Olesko, Podkamień, Pomorzany, Radziechów, Sasów, Sokołówka, Stanisławczyk, Szczurowice, Toporów, Witków Nowy, Założce Nowe, Zarudzie, Zborów i Złoczów.

Z analizy metryki józefińskiej wynika, że ośrodki miejskie z badanego obszaru charakteryzowały się wysokim stopniem agraryzacji. Dowodzą tego ustalenia Grzegorza Zamoyskiego, według których najbardziej typowe miasto posiadało 1764 morgi 932 sążnie pól ornych, łąk, ogrodów oraz lasów¹¹. O agrarnym charakterze nie świadczyła jednak sama powierzchnia gruntów uprawnych, lecz jej udział w ogólnej powierzchni miasta. Z sumarycznych danych wynika, że grunty uprawne zajmowały ponad 92 proc. łącznej powierzchni miast. Udział obszaru zabudowanego (w metryce józefińskiej określanego najczęściej jako „plac miejscowy”) w ogólnej powierzchni miast nie przekraczał więc 8 proc. i w poszczególnych okręgach wynosił: w brzeżańskim — 7,7 proc., stanisławowskim — 5,4 proc., tarnopolskim — 7,5 proc., zaleszczyckim — 4,0 proc. i złoczowskim — 4,9 proc.¹²

Z moich ustaleń wynika, że wielkość gospodarstw pozostających w dyspozycji mieszkańców miast była bardzo mocno zróżnicowana i wahała się od 101 sążni do 33 mórg 1364 sążni. W przedziale tym mieściły się zatem zarówno typowo miejskie posesje złożone z domu (lub chałupy) i niewielkiego ogrodu, jak i duże, typowo chłopskie gospodarstwa rolne. Żeby zbadać strukturę posiadania gruntów i zarazem stopień agraryzacji, powierzchnię miast należało odnieść do liczby posiadaczy gruntowych. Zabieg ten pozwolił wyodrębnić pięć przedziałów średniej powierzchni gospodarstw odpowiadających poziomowi agraryzacji: do 1 morgi — poziom bardzo niski, 1–5 mórg — niski, 6–10 mórg — średni, 11–20 mórg — wysoki i powyżej 20 mórg — bardzo wysoki¹³. Wyniki tak prowadzonej analizy są dość interesujące. Otóż do grupy o bardzo niskim i niskim stopniu agraryzacji zaliczono 26 miejscowości, tj.: Biały Kamień, Bohorodczany, Brody, Brzeżany, Buczacz, Budzanów, Grzymałów, Jabłonów, Jazłowiec, Jezierzany, Kamionka Strumiłowa, Knihynicze, Kutry, Mikulińce, Olesko, Podkamień, Przemyślany, Radziechów, Rozdół, Sasów, Tarnoruda, Witków Nowy, Wybranówka, Zaleszczyki, Zbaraż i Złoczów. Z kolei w grupie o średnim, wysokim i bardzo wysokim stopniu

¹¹ G. Zamoyski, *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 3: *Przestrzeń fizyczna miast Galicji*, Kraków–Lwów 2020, s. 103, tab. 58.

¹² Ibidem, s. 57, 59, 62, 64, 66 (tab.: 26, 28, 30, 32, 34).

¹³ Więcej na ten temat: K. Ślusarek, *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 4: *Typologia funkcjonalna miast Galicji. Przełom XVIII i XIX wieku*, Kraków–Lwów 2020, s. 51.

agraryzacji znalazło się aż 68 miast, przy czym wyjątkowa sytuacja była w 29 ośrodkach, w których średnio na jednego gospodarza przypadało ponad 10 mórg ziemi. Były to: Barysz, Borszczów, Busk, Chocimierz, Chołojów, Czernelica, Delatyn, Dobrotwór, Dunajów, Dźwinogród, Horodenka, Jezupol, Kąkolniki, Korolówka, Kozłów, Kozowa, Krzywczce, Kudryńce, Kułaczkowce, Niżniów, Peczeniżyn, Podkamień, Strusów, Tłumacz, Tłuste, Ułaskowce, Uście Biskupie, Założce Nowe i Zawałów¹⁴.

Agraryzacja bardzo mocno wpływała na stosunki gospodarcze w miastach. Z badań Wołodimira Dolinowskiego wynika m.in., że najczęściej wymienianymi w metryce józefińskiej obiektami gospodarczymi były folwarki, których istnienie odnotowano w co najmniej 61 ośrodkach miejskich. Przy folwarkach znajdowały się także związane z nimi budynki gospodarcze, jak obory, stodoły, spichlerze, szopy itp. Dość często wzmiankowano również niewielkie zakłady związane z przetwórstwem rolno-spożywczym, m.in. gorzelnie i browary. W niektórych miastach było po kilkanaście lub kilkadziesiąt tego typu obiektów, m.in. w Brzeżanach było 16 gorzeln, Bohorodczanach — 14, Śniatyniu — 19, Jabłonowie — 25, Kołomyi — 20 i Zbarażu — 23¹⁵.

Bardzo słabo rozwinięty był przemysł. Właściwie poza rozlokowanymi głównie na terenie cyrkułu stanisławowskiego żupami solnymi, zlokalizowanymi m.in. w Sołotwinie, Delatynie, Zabłotowie, Pistyniu i Kosowie, nie było większych fabryk. Tylko w niektórych miastach znajdowały się manufaktury tekstylne czy wytwórnie dywanów. Działały one m.in. w Bóbrce, Kutach, Nadwórnej, Zaleszczykach, Założcach Nowych, Brzeżanach, Skalacie i Złoczowie¹⁶. W metryce józefińskiej znaleźć również można, choć stosunkowo nieliczne, wzmianki na temat mniejszych zakładów produkcyjnych, jak woskownie, tabacharnie, saletrzarnie, olejarnie, blechy, prochownie czy dziegiarnie. Działały one w: Brodach, Brzeżanach, Budzanowie, Husiatynie, Jagielnicy Nowej, Kutach, Kutkorzu, Łyścu, Manasterzyskach, Podhajcach, Skalacie, Stanisławowie, Strusowie, Suchostawie, Śniatyniu, Tyśmienicy, Zaleszczykach, Zbarażu¹⁷.

W metryce józefińskiej wzmiankowano także młyny, cegielnie i kuźnie, które zapewne zaspokajały potrzeby samego miasta lub najbliższej

¹⁴ Ibidem, s. 52–58 (tab. 5).

¹⁵ В. Долиновський, *Господарська інфраструктура міст Галичини наприкінці XVIII — на початку XIX ст.*, w: *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 2: *Gospodarka i przestrzeń miejska. Zbiór studiów*, red. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Kraków–Lwów 2020, s. 11–18, 33–38.

¹⁶ СРАНУЛ, f. 146, op. 88, spr. 183, k. 29–42; W. Tokarz, op. cit., s. 338; I. Rychlikowa, *Losy fortun magnackich w Galicji 1772–1815*, KH 95, 1988, 3, s. 166.

¹⁷ В. Долиновський, op. cit., s. 26–29, 42–43.

okolicy. Młyny działały praktycznie w każdym mieście (w niektórych osadach było ich po kilka), cegielnie w co najmniej 20, a kuźnie — w co najmniej 10 miastach.

Ważną rolę w życiu każdego miasta odgrywało rzemiosło. W metryce józefińskiej, opisaniach urbarialnych, inwentarzach ekonomicznych i innych źródłach z lat osiemdziesiątych XVIII w. wzmianki na temat rzemieślników lub cechów działających w miastach są jednak stosunkowo rzadkie. Z całą pewnością cechy rzemieślnicze działały m.in. w: Busku, Jeziernej, Podhajcach, Pomorzanach, Sołotwinie, Stanisławowie, Toporowie, Tyśmienicy, Zarudziu, Zbarażu, Zborowie i Złoczowie. W niektórych miastach brak było informacji o cechach, ale odnotowywano działalność rzemieślników różnych profesji. Taka sytuacja miała miejsce m.in. w: Chocimierzu, Dobrotworze, Kamionce Strumiłowej, Kopyczyńcach, Obertynie i Stratyniu¹⁸.

Szczegółowa analiza danych na temat stopnia agraryzacji, uprzemysłowienia i występowania rzemiosła upoważnia do podzielenia badanych miejscowości na cztery grupy funkcjonalne, tj. miasta przemysłowo-rolnicze, rzemieślnicze, rzemieślniczo-rolnicze i rolnicze. W pierwszej grupie znalazło się 8 ośrodków (Bohorodczany, Delatyn, Jabłonów, Kosów, Nadwórna, Peczeniżyn, Pistryń i Zabłotów); w drugiej — 20 (Brody, Kamionka Strumiłowa, Kołomyja, Kutry, Łysiec, Manasterzyska, Podhajce, Rohatyn, Skałat, Sołotwina, Stanisławów, Stratyn, Śniatyn, Tarnopol, Toporów, Tyśmienica, Zarudzie, Zbaraż, Zborów i Złoczów); w trzeciej — 22 (Brzeżany, Budzanów, Busk, Chocimierz, Czortków, Dobrotwór, Husiatyn, Jagielnica Nowa, Jazłowiec, Kopyczyńce, Kutkorz, Obertyn, Olesko, Podgrodzie, Pomorzany, Przemyślany, Rozdół, Strusów, Suchostaw, Witków Nowy, Zaleszczyki i Załóżce Nowe); w czwartej — wszystkie pozostałe (Barysz, Biały Kamień, Bołszowce, Borszczów, Bóbrka, Brzozdowce, Buczacz, Bursztyn, Chodorów, Chołojów, Chorostków, Czernelica, Dunajów, Dźwinogród, Firlejów, Gliniany, Gołogóry, Gródek, Grzymałów, Gwoździec, Horodenka, Janów, Jeziarna, Jezierzany, Jezupol, Kamionka Wielka, Kąkolniki, Knihynicze, Korolówka, Kozłów, Kozowa, Krzywce, Kudryńce, Kułaczkowce, Leszniów, Mariampol, Markopol, Mielnica, Mikołajów, Mikulińce, Narajów, Niżniów, Otynia, Podkamień (c. brzeżański), Podkamień (c. złoczowski), Probużna, Radziechów, Sasów, Skała, Sokołówka, Stanisławczyk, Strzeliska Nowe, Szczurowice, Świrz, Tarnoruda, Tłumacz, Tłuste, Touste, Trembowla, Ułaszowce, Uście Biskupie, Uście Zielone, Uściczko, Wybranówka, Zawałów, Złoty Potok)¹⁹.

¹⁸ K. Ślusarek, *op. cit.*, s. 60–62.

¹⁹ *Ibidem*, s. 75–84 (tab. 7).

Jeśli chodzi o spełnianie funkcji handlowych, z dotychczasowych badań wynika, że pod koniec XVIII w. na badanym obszarze Galicji prawo do organizacji jarmarków posiadało 40 ośrodków miejskich²⁰, 41 miejscowości nie wykazało takich uprawnień, a dla 35 brakuje danych. Prawo do targów tygodniowych miało tylko 15 miejscowości²¹. Ze względu na fragmentaryczność danych, trudno uznać powyższe ustalenia za pełne. Dlatego w analizie funkcji handlowych miast należało uwzględnić dodatkowe czynniki, jak m.in. politykę władz austriackich w zakresie potwierdzania bądź przyznawania nowych przywilejów na targi i jarmarki, położenie na szlakach handlowych czy wreszcie posiadaną infrastrukturę handlową²². Zabieg ten pozwolił na wyodrębnienie ośrodków o silnej i słabej funkcji handlowej. W tej pierwszej grupie znalazło się 61 miejscowości, które — jak się wydaje — były nie tylko lokalnymi ośrodkami wymiany handlowej, lecz także miały znaczenie ponadlokalne czy regionalne, a niekiedy nawet międzynarodowe. Były to m.in. ośrodki leżące na głównych szlakach handlowych łączących Lwów i Galicję z Rosją i Turcją: Brody w cyrkule złoczowskim, Zaleszczyki i Śniatyn w cyrkule zaleszczyckim czy Husiatyn w cyrkule tarnopolskim. Słabo funkcje handlowe wypełniało 12 miast, usytuowanych przeważnie z dala od głównych traktów²³.

Żeby w pełni zobrazować sytuację miast z pięciu badanych cyrkułów należy także zwrócić uwagę na formalno-prawne aspekty ich funkcjonowania, czyli na fakt posiadania przywilejów miejskich. Władze zaborcze w 1781 r. rozpoczęły proces sprawdzania, czy osady mieniące się miastami mają potwierdzające ten fakt dokumenty²⁴. Z zachowanej dokumentacji wynika, że posiadanie praw miejskich w ten czy inny sposób

²⁰ Były to następujące ośrodki: w cyrkule brzeżańskim — Przemysłany, Stratyn i Strzeliska Nowe; w cyrkule stanisławowskim — Kołomyja, Kutry, Obertyn i Stanisławów; w cyrkule tarnopolskim — Budzanów, Chorostków, Grzymałów, Mikulińce, Strusów, Suchostaw i Zbaraż; w cyrkule zaleszczyckim — Borszczów, Buczacz, Czortków, Dźwinogród, Gwoździec, Horodenka, Jagielnica Nowa, Jazłowiec, Jezierzany, Korolówka, Krzywcz, Kudryńce, Kułaczkowce, Mielnica, Probużna, Skala, Śniatyn, Ułaszowce, Uście Biskupie, Uściczko, Zabłotów, Zaleszczyki i Złoty Potok; w cyrkule złoczowskim — Dobrotwór, Założce Nowe i Zborów.

²¹ Cyркуł brzeżański: Przemysłany i Stratyn; cyркуł stanisławowski: Kołomyja i Kutry; cyркуł tarnopolski: Budzanów, Chorostków, Grzymałów, Janów, Mikulińce, Strusów i Suchostaw; cyркуł zaleszczycki: Jagielnica Nowa i Złoty Pokok; cyркуł złoczowski: Dobrotwór.

²² Więcej na ten temat: K. Ślusarek, op. cit., s. 63–74.

²³ Ibidem, s. 85–89 (tab. 8).

²⁴ Ł. Jewuła, op. cit., s. 18; Б. Петришак, *Зміни в структурі та функціонуванні міської влади в Галичині наприкінці XVIII століття*, w: *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 1, s. 26–37; K. Ślusarek, op. cit., s. 99–111.

wykazało zaledwie 59 spośród 116 badanych miast. Najwięcej ośrodków, które przedstawiły przywileje miejskie, było w cyrkułe złoczowski — 21 na 25 wszystkich. W pozostałych cyrkułach potwierdzenia posiadania praw miejskich były o wiele rzadsze: w brzeżańskim — 9 przypadków na 25, w stanisławowskim — 10 na 24, w tarnopolskim — 8 na 15 i w zaleszczyckim — 11 na 26²⁵. Pozostałe ośrodki w ogóle nie miały dokumentów potwierdzających ich status lub nie potrafiły ich przedstawić.

Podobne rezultaty przyniosła weryfikacja składu i kompetencji magistratów. Z raportów przesyłanych w 1785 i 1786 r. przez starostów cyrkularnych do lwowskiego Gubernium wynika, że jedynie w 48 miastach istniały magistraty (o różnym zresztą składzie) posiadające prawo do sprawowania jurysdykcji sądowej nad mieszkańcami. Najwięcej z nich znajdowało się w cyrkułe złoczowski — 19 i stanisławowskim — 12, najmniej w brzeżańskim i zaleszczyckim — po 6 i w tarnopolskim — 5²⁶. 68 miast nie posiadało żadnych uprawnień sądowych w stosunku do swoich mieszkańców. Funkcje sądownicze pełniły w tym wypadku urzędy dominialne, magistraty zaś — jeśli w ogóle działały — przypominały swym kształtem raczej zarządy wiejskich gromad.

Rzecz jasna powyższe rozważania nie wyczerpują całości tematyki dotyczącej funkcjonowania ośrodków miejskich w najbardziej na wschód wysuniętych cyrkułach Galicji. Zgromadzony materiał źródłowy jest jednak na tyle obszerny, że można pokusić się o pewne uogólnienia. Przede wszystkim należy skonstatować, że miejski charakter posiadało zaledwie 60 miejscowości spośród 116 badanych. W tej grupie znalazły się te,

²⁵ Były to następujące miejscowości: cyrkuł złoczowski — Biały Kamień, Brody, Busk, Chołojów, Dobrotwór, Gliniany, Jezierna, Kamionka Strumiłowa, Leszniów, Markopol, Olesko, Podkamień, Pomorzany, Sasów, Sokołówka, Szczurowice, Toporów, Założce Nowe, Zarudzie, Zborów i Złoczów; cyrkuł brzeżański — Bóbrka, Brzeżany, Firlejów, Mikołajów, Podgrodzie, Przemyślany, Rohatyn, Stratyn i Strzeliska Nowe; cyrkuł stanisławowski — Kołomyja, Kuty, Mariampol, Nadwórna, Obertyn, Otynia, Peczeniżyn, Sołotwina, Stanisławów i Tyśmienica; cyrkuł tarnopolski — Chorostków, Grzymałów, Husiatyn, Mikulińce, Suchostaw, Tarnopol, Trembowla i Zbaraż; cyrkuł zaleszczycki — Buczacz, Czortków, Horodenka, Jazłowiec, Kudryńce, Kułaczkowce, Śniatyn, Tłuste, Uście Biskupie, Zaleszczyki i Żłoty Potok.

²⁶ Cyrkuł złoczowski: Biały Kamień, Brody, Busk, Dobrotwór, Gliniany, Jezierna, Kamionka Strumiłowa, Leszniów, Markopol, Olesko, Pomorzany, Sasów, Sokołówka, Szczurowice, Toporów, Założce Nowe, Zarudzie, Zborów i Złoczów; cyrkuł stanisławowski: Bohorodzany, Jezupol, Kołomyja, Kuty, Łysiec, Mariampol, Nadwórna, Obertyn, Sołotwina, Stanisławów, Tłumacz i Tyśmienica; cyrkuł brzeżański: Bóbrka, Brzeżany, Chodorów, Mikołajów, Podhajce i Rohatyn; cyrkuł zaleszczycki: Czortków, Jazłowiec, Jezierzany, Mielnica, Śniatyn i Zaleszczyki; cyrkuł tarnopolski: Husiatyn, Mikulińce, Tarnopol, Trembowla i Zbaraż.

które wykazały się przywilejami potwierdzającymi prawa miejskie, posiadały magistraty wykonujące władzę sądowniczą w stosunku do mieszkańców, charakteryzowały się niskim lub bardzo niskim stopniem agraryzacji, a handel, rzemiosło lub przemysł odgrywały dużą rolę gospodarczą. Mieszkańcy takich osad najczęściej byli wolni od pańszczyzny, ale zobowiązani byli do opłacania czynszu od domów lub posiadanych gruntów. Do omawianej grupy należały następujące ośrodki: Biały Kamień, Bohorodczany, Bóbrka, Brody, Brzeżany, Buczacz, Budzanów, Busk, Chodorów, Chołojów, Czortków, Dobrotwór, Firlejów, Gliniany, Gołogóry, Horodenka, Husiatyn, Jabłonów, Jagielnica Nowa, Jazłowiec, Jezierna, Jezierzany, Kamionka Strumiłowa, Kołomyja, Kosów, Kutry, Łysiec, Markopol, Mikołajów, Mikulińce, Nadwórna, Obertyn, Olesko, Podgrodzie, Podhajce, Podkamień (w cyrkule złoczowskim), Pomorzany, Przemyślany, Rohatyn, Rozdół, Sasów, Skała, Sołotwina, Stanisławów, Stratyn, Strusów, Śniatyn, Tarnopol, Toporów, Trembowla, Tyśmienica, Uście Biskupie, Witków Nowy, Zaleszczyki, Założce Nowe, Zarudzie, Zbaraż, Zborów, Złoczów i Złoty Potok.

53 badane miejscowości posiadały typowo wiejski charakter: cechowały się wysokim lub bardzo wysokim stopniem agraryzacji, a uprawa ziemi była podstawowym źródłem utrzymania mieszkańców, którzy w większości zobowiązani byli do odrabiania regularnej, tygodniowej pańszczyzny. Osady takie najczęściej nie przedstawiły dokumentów potwierdzający ich miejski status, nie posiadały też magistratów sprawujących jurysdykcję sądową. Były to: Barysz, Bołszowce, Borszczów, Brzozdowce, Bursztyn, Chocimierz, Chorostków, Czernelica, Delatyn, Dunajów, Dźwinogród, Gródek, Grzymałów, Gwoździec, Janów, Jezupol, Kamionka Wielka, Kąkolniki, Knihynicze, Kopyczyńce, Korolówka, Kozłów, Kozowa, Krzywce, Kudryńce, Kułaczowce, Kutkorz, Leszniów, Manasterzyska, Mariampol, Mielnica, Narajów, Niżniów, Otynia, Podkamień (w cyrkule brzeżańskim), Probużna, Radziechów, Skałat, Sokołówka, Stanisławczyk, Strzeliska Nowe, Suchostaw, Szczurowice, Świrz, Tarnoruda, Tłumacz, Tłuste, Touste, Ułaszowce, Uście Zielone, Uściczko, Wybranówka i Zawałów.

Można jeszcze wyróżnić trzy miejscowości (Peczeniżyn, Pistryń i Zabłotów), które tworzyły grupę pośrednią. Nie przedstawiły one przywilejów miejskich (z wyjątkiem Peczeniżyna), ich magistraty nie posiadały uprawnień sądowniczych, stosunki własnościowe były typowo wiejskie (pańszczyzna), ale równocześnie były ważnymi ośrodkami gospodarczymi, gdyż znajdowały się w nich warzelnie soli.

Powyższe ustalenia znajdują potwierdzenie w analizie innych aspektów funkcjonowania miast. Na przykład tylko w niektórych ośrodkach

znajdowały się siedziby państwowych instytucji i urzędów oraz szkół²⁷. Z badań Michała Baczkowskiego wynika również, że w orbicie zainteresowań austriackich władz wojskowych znajdowały się jedynie stolice cyrkułów i większe miasta mające na tyle dobrą infrastrukturę mieszkaniową i usługową, że możliwe było zakwaterowanie w nich wojska²⁸. Nieco lepiej wygląda sytuacja jeśli idzie o administrację kościelną. Jak ustalił Tomasz Kargol, rzymskokatolickie parafie lub ich filie działały w 82 ze 116 badanych miejscowości. Dzięki istnieniu klasztorów niektóre miasta były ważnymi ośrodkami życia religijnego, jednakże po kasatach józefińskich ich rola uległa ograniczeniu²⁹.

Badania prowadzone w toku realizacji projektu „Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym” wykazały, że pod koniec XVIII w. typowo miejski charakter posiadała jedynie połowa aspirujących do rangi miast miejscowości z pięciu najdalej na wschód wysuniętych cyrkułów Galicji. Tę konstatację należy jednak postrzegać nie tylko jako opis stanu faktycznego w konkretnym czasie, lecz także jako punkt wyjścia do długiego, rozłożonego na okres prawie stu lat procesu ewolucji statusu miast, w efekcie którego lista miejscowości uznawanych oficjalnie za ośrodki miejskie znacząco się skurczyła.

Pierwsze efekty tych przemian dostrzegalne były już na początku XIX w. Okazało się bowiem, że w wyniku zapoczątkowanej w latach osiemdziesiątych XVIII w. weryfikacji praw miejskich i uprawnień sądowych magistratów urzędy miejskie utrzymały się jedynie w większych ośrodkach, cechujących się silniejszą pozycją ekonomiczną. Z danych zawartych w szematyzmach galicyjskich wynika, że w 1820 r. miejskie magistraty istniały tylko w Brodach, Brzeżanach, Busku, Glinianach, Kamionce Strumiłowej, Kołomyi, Kutach, Stanisławowie, Śniatyniu, Tarnopolu, Trembowli, Zbarażu i Złoczowie. Ten stan rzeczy utrzymywał się praktycznie przez cały XIX w., z tym że od 1840 r. w wykazie pojawiły się jeszcze Rohatyn i Zażółce Nowe³⁰. Ponadto w szematyzmie

²⁷ Chodzi m.in. o cyrkuły, sądy, urzędy pocztowe, różne agendy administracji gospodarczej, K. Ślusarek, op. cit., s. 93–96.

²⁸ M. Baczkowski, op. cit., s. 22–24.

²⁹ T. Kargol, *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 5: *Rzymskokatolickie instytucje religijne w miastach Galicji. Przełom XVIII i XIX wieku*, Kraków–Lwów 2020, s. 20–33. Bardzo dobrze była natomiast rozwinięta sieć parafii greckokatolickich, co wynikało z dominującej pozycji tego wyznania we wschodniej części Galicji. Więcej na ten temat: I. Стадник, *Греко-католицькі релігійні інституції у містах Галичини наприкінці XVIII — початку XIX ст. (на вибраних прикладах)*, w: *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 1, s. 98–100.

³⁰ Pod koniec XVIII i na początku XIX w. właściciele obu tych miast dążyli do likwidacji magistratów, K. Ślusarek, op. cit., s. 115–117.

z 1880 r. istnienie magistratów wzmiankowano również w Bóbrce, Buczaczu, Czortkowie, Horodence, Husiatynie, Kopyczyńcach, Mikołajowie, Nadwórnej, Podhajcach i Zaleszczykach, w 1900 r. zaś dodatkowo w Bołszowcach, Grzymałowie, Kosowie, Podwołoczyskach, Skałacie i Tłustem³¹.

W pozostałych ośrodkach miejskich działały instytucje typowe dla wsi. Do 1848 r. były to urzędy dominialne — jeśli miasto stanowiło centrum administracyjne dóbr ziemskich, lub urząd gromadzki — jeśli dana osada wchodziła w skład większego majątku; po reformie uwłaszczeniowej, a właściwie od czasu wejścia w życie ogólnoaustriackiej (1862) i galicyjskiej (1866) ustawy gminnej — zarządy gminne.

Fakt posiadania magistratu nie był jedynym czynnikiem prowadzącym do formalnego podziału miast. Duży wpływ na ten proces miały również zmiany ustrojowe, które dokonywały się w Galicji w latach sześćdziesiątych XIX w. Pierwszym aktem prawnym, w którym nastąpiło wyodrębnienie największych miast, była ordynacja wyborcza do sejmu krajowego. Określono w niej, że prawo wyboru posłów z kurii większych miast posiadają mieszkańcy zaledwie 15 miejscowości w całej Galicji, w tym tylko czterech z interesującego nas obszaru: Brodów, Kołomyi, Stanisławowa i Tarnopola³². W kolejnych regulacjach, tj. w ustawach sejmu krajowego, określano skład i zakres działania rad miejskich. Początkowo tego typu akty prawne wydano dla dwóch największych miast Galicji: Krakowa (1866) i Lwowa (1871). Pod koniec XIX stulecia liczbę miejscowości oddanych miejskim samorządem w sposób znaczący poszerzono. Najpierw ustawą z 13 marca 1889 r. 30 miast wyłączono spod działania ustawy gminnej z 1866 r., nadając im samorząd miejski z radą miejską i burmistrzem na czele. Wśród owych 30 miast znalazło się dziewięć z badanego obszaru: Brody, Brzeżany, Buczacz, Kołomyja, Stanisławów, Śniatyn, Tarnopol, Trembowla i Złoczów³³. Kolejna regulacja, datowana na 3 lipca 1896 r., spod działania ustawy gminnej z 1866 r. wyłączyła jeszcze 131 miejscowości, tworząc z nich gminy miejskie lub małomiejskie na czele z radą gminy i naczelnikiem (nie było więc rady miejskiej i burmistrza). Wśród miejscowości podlegających tej ustawie znalazły się 43 z badanego

³¹ *Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1820*, Lemberg [1820], s. 353–379; *Schematismus der Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr 1840*, Lemberg [1840], s. 232–239; *Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1860*, Lemberg [1860], s. 43–67; *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1880*, Lwów 1880, s. 276–307; *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1900*, Lwów 1900, s. 350–389.

³² S. Grodziski, *Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914*, t. 2: *Źródła*, Warszawa 1993, s. 14.

³³ *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, R. 1889, Lwów [1889], s. 81–119.

obszaru, tj. Barysz, Bóbrka, Bohorodczany, Bołszowce, Borszczów, Budzanów, Bursztyn, Busk, Chodorów, Czortków, Delatyn, Gliniany, Grzymałów, Horodenka, Husiatyn, Jagielnica Nowa, Jazłowiec, Kamionka Strumiłowa, Kozowa, Kosów, Kutry, Mikulińce, Mikołajów, Manasterzyska, Nadwórna, Olesko, Peczeniżyn, Pomorzany, Podwołoczyska, Podhajce, Przemyślany, Radziechów, Rohatyn, Rozdół, Sasów, Skalać, Tłumacz, Tyśmienica, Załoźce Nowe, Zabłótów, Zaleszczyki, Zbaraż i Zborów³⁴.

W dużym uproszczeniu można więc skonstatować, że w świetle ustawodawstwa sejmu krajowego na przełomie XIX i XX w. status miast posiadało jedynie dziewięć miejscowości z badanego obszaru, status zaś miasteczek (gminy małomiejskie) – 43. Pozostałe *de facto* były wsiami, chociaż w skorowidzach miejscowości często określane były jako miasta.

Na zakończenie warto jeszcze zestawzić ze sobą dane z końca XVIII i XIX stulecia. Jak się okazuje, większość miejscowości, które według omówionych tu badań pod koniec XVIII w. cechowały się miejskim charakterem, sto lat później zachowała status miasta lub miasteczka. Były to: Bohorodczany, Bóbrka, Brody, Brzeżany, Buczaczy, Budzanów, Busk, Chodorów, Czortków, Gliniany, Horodenka, Husiatyn, Jagielnica Nowa, Jazłowiec, Kamionka Strumiłowa, Kołomyja, Kosów, Kutry, Mikołajów, Mikulińce, Nadwórna, Olesko, Peczeniżyn, Podhajce, Pomorzany, Przemyślany, Rohatyn, Rozdół, Sasów, Stanisławów, Śniatyn, Tarnopol, Trembowla, Tyśmienica, Zabłótów, Zaleszczyki, Załoźce Nowe, Zbaraż, Zborów i Złoczów. Dotychczasową pozycję straciły 22 ośrodki, które w świetle ustawodawstwa z okresu autonomii były gminami wiejskimi. Chodzi tu o: Biały Kamień, Chołojów, Dobrotwór, Firlejów, Gołogóry, Jabłonów, Jezierną, Jezierzany, Łysiec, Markopol, Obertyn, Podgrodzie, Podkamień (c. złoczowski), Skalać, Sołotwinę, Stratyn, Strusów, Toporów, Uście Biskupie, Witków Nowy, Zarudzie i Żłoty Potok. Do rangi miasteczek awansowało natomiast zaledwie 12 miejscowości: Barysz, Bołszowce, Borszczów, Bursztyn, Delatyn, Grzymałów, Kozowa, Manasterzyska, Podwołoczyska, Radziechów, Skalać i Tłumacz.

Streszczenie

Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie, czy 116 miast i miasteczek z pięciu najdalej na wschód wysuniętych cyrkułów Galicji (brzeżańskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego, zaleszczyckiego i złoczowskiego) można uznać za miasta. Podstawę

³⁴ *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, R. 1896, Lwów [1896], s. 195–233.

do rozważań na ten temat stanowiły materiały wytworzone w okresie reform podatkowych przeprowadzonych za rządów cesarza Józefa II (kataster józefiński i opisanie urbarialne), uzupełnione o inwentarze ekonomiczne i dokumenty związane z weryfikacją praw miejskich. Przy określeniu statusu osadniczego (miasto/wieś) brano pod uwagę m.in. następujące czynniki: przedstawienie dokumentów potwierdzających nadanie praw miejskich, uprawnienia sądownicze magistratów (w tym samo istnienie władz miejskich), status prawny mieszkańców (prawa do nieruchomości i powinności wobec właścicieli miast), stopień agraryzacji oraz rola gospodarcza. W wyniku tak przeprowadzonej analizy udało się ustalić, że w latach osiemdziesiątych XVIII w., a więc niespełna 20 lat po pierwszym rozbiórze Polski, jedynie połowa miast z badanego obszaru posiadała miejski charakter. Reszta miejscowości będących przedmiotem analizy w istocie bardziej przypominała wsie.

Ten stan faktyczny stał się punktem wyjścia do długiego, rozłożonego na okres prawie stu lat procesu ewolucji statusu miast, w efekcie którego lista miejscowości uznawanych oficjalnie za miasta i miasteczka znacząco się skurczyła. W świetle ustawodawstwa sejmu krajowego na przełomie XIX i XX w. status miast posiadało bowiem jedynie dziewięć miejscowości z badanego obszaru, status miasteczek zaś — 43. Pozostałe *de facto* były wsiami, chociaż w skorowidzach miejscowości często określane były jako miasta.

Were the Towns in the Easternmost Part of Galicia Really Towns at the End of the Eighteenth Century?

The article attempts to answer whether the 116 cities and towns in the five easternmost Galician districts (of Brzeżany, Stanisławów, Tarnopol, Zaleszczyki, and Złoczów) can be considered towns. The basis for analysing this issue are the documents produced during the tax reforms under Emperor Joseph II, the so-called Josephine Cadastre and 'urbarial descriptions', supplemented by economic inventories and records related to the process of verifying municipal rights. In determining the settlement status (town or village), the following factors were taken into account, among others: the presentation of documents confirming the granting of municipal status, the judicial powers of the municipal council (including the very existence of municipal authorities), the legal status of inhabitants (property rights and obligations towards the town owners), the degree of agrarianisation and the economic role of the town in question. The analysis made it possible to establish that in the 1780s, i.e. less than twenty years after the first partition of Poland, only half of the towns in the area under study had an urban character. The rest of the analysed towns were, in fact, villages rather than towns.

This was the starting point for a long process of evolution of the status of towns, spread over almost a century. It resulted in a much shorter list of places officially recognised as towns and cities. In the light of the laws introduced by the Diet of the Kingdom of Galicia and Lodomeria in the late nineteenth and early twentieth century, the city status was granted to only nine places in the area under study, and that of a town — to 43. The remaining towns were, in fact, villages, although they were often referred to as towns in the indices of place names.

Bibliografia

Edycje źródłowe

- Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, R. 1889, Lwów [1889].
- Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, R. 1896, Lwów [1896].
- Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1860*, Lemberg [1860].
- Schematismus der Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr 1840*, Lemberg [1840].
- Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1820*, Lemberg [1820].
- Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1880*, Lwów 1880.
- Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1900*, Lwów 1900.

Opracowania

- Adelsgruber Paulus, Cohen Laurie, Kuzmany Bőrries, *Getrennt und doch verbunden. Grenzstädte zwischen Österreich und Russland 1772–1918*, Böhlau, Wien–Köln–Weimar 2011.
- At the Meeting Point of Cultures and Nations. Galician Towns and Small Towns in the Josephinian Cadastral Survey. A Collection of Studies*, red. Bohdana Petryshak, Tomasz Kargol, Krzysztof Ślusarek, *Historia Iagellonica*, Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, Kraków–Lviv 2020.
- Baczkowski Michał, *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 6: *Wpływ armii austriackiej na miasta Galicji*, *Historia Iagellonica*, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Kraków–Lwów 2020.
- Galicyskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku. Zbiór studiów*, red. Tomasz Kargol, Bohdana Petryszak, Krzysztof Ślusarek, *Historia Iagellonica*, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Kraków–Lwów 2018.
- Grodziski Stanisław, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*, Ossolineum, Wrocław 1971.
- Grodziski Stanisław, *Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914*, t. 2: *Źródła*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1993.
- Jewuła Łukasz, *Galicyskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772–1848*, *Historia Iagellonica*, Kraków 2013.
- Kargol Tomasz, *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 5: *Rzymskokatolickie instytucje religijne w miastach Galicji. Przełom XVIII i XIX wieku*, *Historia Iagellonica*, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Kraków–Lwów 2020.

- Karpiniec Jan, *Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2, 1932–1933, s. 1–37.
- Kuzmany Börries, *Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert*, Böhlau, Wien–Köln–Weimar 2011.
- Meus Konrad, *Wadowice 1772–1914. Studium przypadku miasta galicyjskiego*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013.
- Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 1–7, Historia Iagellonica, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Kraków–Lwów 2020.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, red. Krzysztof Ślusarek, t. 1–48, Historia Iagellonica, Kraków 2018–2020 (dostępne on line na stronie internetowej projektu: www.miasta-galicji.pl [dostęp: 15 XII 2021]).
- Ruszała Kamil, *Społeczeństwo miasteczka galicyjskiego w pierwszych latach rządów austriackich w świetle pierwszego katastru gruntowego, tzw. metryki józefińskiej na przykładzie Jasła*, w: *Społeczeństwo i gospodarka Galicji w latach 1772–1867. Źródła i perspektywy badań. Zbiór studiów*, red. Tomasz Kargol, Krzysztof Ślusarek, Historia Iagellonica, Kraków 2014, s. 129–144.
- Rychlikowa Irena, *Losy fortun magnackich w Galicji 1772–1815*, „Kwartalnik Historyczny” 95, 1988, 3, s. 127–172.
- Ślusarek Krzysztof, *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 4: *Typologia funkcjonalna miast Galicji. Przełom XVIII i XIX wieku*, Historia Iagellonica, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Kraków–Lwów 2020.
- Tokarz Waclaw, *Galicya w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Akademia Umiejętności, Kraków 1909.
- Zamoyski Grzegorz, *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 3: *Przestrzeń fizyczna miast Galicji*, Historia Iagellonica, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Kraków–Lwów 2020.
- Атлас українських історичних міст*, t. 1–4, Національна академія наук України, Львів 2014–2020.
- Долинська Мар’яна, *Історична топографія Львова XIV–XIX ст.*, Видавництво Національного університету „Львівська політехніка”, Львів 2006.
- Доліновський Володимир, *Господарська інфраструктура міст Галичини наприкінці XVIII — на початку XIX ст.*, w: *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 2: *Gospodarka i przestrzeń miejska. Zbiór studiów*, red. Tomasz Kargol, Bogdana Petryszak, Krzysztof Ślusarek, Historia Iagellonica, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Kraków–Lwów 2020, s. 9–49.
- Іваночко Уляна, *Вплив соціально-функціональних процесів на розвиток урбанізації в Галичині кінця XVIII — початку XX ст.*, w: *Історична топографія і соціотопографія України*, red. Ярослав Дашкевич, Павло Сохань [et al.], Літературна агенція Піраміда, Львів 2006, s. 258–298.
- Капраль Мирон, Смерека Богдан, Фелонюк Андрій, *Міста на магдебурзькому праві українських земель у XIII–XIX ст.*, t. 1: *Руське та Белзьке воєводства*,

- Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, Львів 2019.
- Лаба Василь, *Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 року*, [nakładem autora], Львів 2001.
- Мельник Ростислав, *Правове становище мешканців міст і містечок Галичини наприкінці 18 ст. у світлі Йосифінської метрики та урбаріальних описів (на прикладі окремих населених пунктів)*, w: *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 1: *Władza i społeczeństwo. Zbiór studiów*, red. Tomasz Kargol, Bogdana Petryszak, Krzysztof Ślusarek, Historia Iagellonica, Центральный державний історичний архів України, м. Львів, Kraków–Lwów 2020, s. 45–74.
- Петришак Богдана, *Зміни в структурі та функціонуванні міської влади в Галичині наприкінці XVIII століття*, w: *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 1: *Władza i społeczeństwo. Zbiór studiów*, red. Tomasz Kargol, Bogdana Petryszak, Krzysztof Ślusarek, Historia Iagellonica, Центральный державний історичний архів України, м. Львів, Kraków–Lwów 2020, s. 21–44.
- Петришин Галина, „Карта Ф. фон Міра” (1779–1782 pp.). Як джерело до містознавства Галичини, Видавництво Національного університету „Львівська політехніка”, Львів 2006.
- Стадник Іванна, *Греко-католицькі релігійні інституції у містах Галичини наприкінці XVIII — початку XIX ст. (на вибраних прикладах)*, w: *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 1: *Władza i społeczeństwo. Zbiór studiów*, red. Tomasz Kargol, Bogdana Petryszak, Krzysztof Ślusarek, Historia Iagellonica, Центральный державний історичний архів України, м. Львів, Kraków–Lwów 2020, s. 97–118.

Biogram: Krzysztof Ślusarek, dr hab. w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zainteresowania badawcze: historia społeczno-gospodarcza ziem polskim w XVIII–XIX w., w szczególności: przemiany przestrzeni społecznej miast i wsi, wpływ zmian geopolitycznych na położenie społeczno-prawne ludności chłopskiej i szlachty, społeczno-gospodarcze oblicze małych miast, dobra państwowe w Galicji; kontakt: krzysztof.slusarek@uj.edu.pl.

Author: Krzysztof Ślusarek, PhD, employed at the Institute of History, Jagiellonian University. His research interests cover: socio-economic history of the Polish lands in the eighteenth and nineteenth centuries, in particular: transformations of the urban and rural social space, the impact of geopolitical changes on the socio-legal position of the peasantry and nobility, the socio-economic profile of small towns, state property in Galicia; contact: krzysztof.slusarek@uj.edu.pl.